

פרק יב / ברוריה בן-דוד (וייס)

בפרק יב נקרא על התנהגותו של רחבעם יורשו של שלמה. האם יצליח להסיר את המכשולים שנערמו בדרכו בראשית ימי מלכותו? הידע לנהוג בחכמה ולבצר את מלכותו כשלמה, או ינהג בסכלות ויהרסנה?

איזה עיר נקבעה למקום הכתרת רחבעם?

אף על פי שפרק יא הסתיים בפסוק "וימלך רחבעם בנו תחתיו" בא כל ישראל להמליך אותו בשכם, העיר הראשית באפרים, אולי כדי להדגיש כי יהיה רחבעם מלך על כל ישראל ולא רק על יהודה. רבים פירשו את הליכת רחבעם לשכם כחולשה, כדי לפייס את החולקים על בחירת ירושלים כעיר מלוכה.

באיזה תנאי הסכימו להמליכו?

התנאי היה שרחבעם יאות להקל מעליהם את כובד העול שהטיל עליהם שלמה. שאיפת שלמה לפאר את ירושלים בבניינים ולבצר את הארץ דרשה קרבנות מהעם ומהונו. המסים והמתנות שקיבל שלמה מן העמים הנכנעים וממלכי הארצות לא יכלו לספק את כל צרכיו הרבים, ולפיכך הטיל מס קבוע על כל יושבי הארץ באופן שכל אדם מישראל היה חייב לתת מדי שנה בשנה חלק מהכנסתו לאוצר המלוכה, מלבד זאת רבים מבני ישראל גויסו לעבודה בבנייניו הרבים, דבר שפגע בחופש הפרטי של בני ישראל שלא שכחו את חייהם החופשיים בעבר.

ראשי ישראל שלחו נציגים מכל שבטי ישראל למצרים קראו לירבעם שהיה ממונה על כל סבל אפרים, לשוב לארץ ישראל ולהציג את תביעותיהם בפני רחבעם.

כיצד הציגו את תביעותיהם בפני רחבעם?

"אביך הקשה את עלנו, ואתה עתה הקל מעבדת אביך הקשה ומעלו הכבד אשר נתן עלינו ונעבדך" (פס' ד). הקל עלינו את חובות העבודה והמסים שאביך הטיל עלינו ואנו נהיה עבדיך הנאמנים. כתב רד"ק: ואף על פי כן לא היה להם להתרעם כי בשלווה גדולה היו בימיו... כי לא עבר עליהם שבט אויב בימיו, אלא סיבה הייתה מאת ה' לבקש לרחבעם עלילה כדי שייפרדו ממנו וימליכו את ירבעם.

מה ענה להם רחבעם?

בעוד שלווה ימים שובו לקבל את תשובתי לבקשתכם.

במה הייתה התנהגותו של רחבעם אוילית?

אילו שמע לעצת הזקנים, לאו דווקא זקנים בשנים, אלא בחכמה שנמנו עם זקני בית המלך (ש"ב יב יז), שיעצוהו להטות אוזן לדרישת העם ולהבטיח להם הקלה מנטל המסים, היה יכול להפיס את דעת כל ישראל ולמנוע את התפרצות המרד. במקום עצה זו קיבל את עצתם של בני השרים (דה"א כז לב) אשר גדלו אתו. הם היו אמונים על חיי תענוגות ושררה, חזורים רוח גאוה ויהירות, בעיניהם הייתה המלוכה מקור לתענוגות ולכבוד. הם סברו שיש לנקוט מדיניות של יד חזקה כלפי דרישת השבטים ולא להיכנע לה: "וידברו אליו הילדים אשר גדלו אתו לאמר: כה תאמר לעם הזה אשר דברו אליך לאמר: אביך הכביד את עלנו, ואתה הקל מעלינו, כה תדבר אליהם: קטני עבה ממתני אבי, ועתה אבי העמיס עליכם על כבוד, ואני אוסיף על עלכם, אבי יסר אתכם בשוטים, ואני איסר אתכם בעקרבים" (פס' י-יא). קראם הכתוב "ילדים" בלעג בגלל עצתם.

חבריו הגאים וקלי הדעת הציעו לרחבעם לא לוותר לעם לאיים עליו בעונשים חמורים, אמור להם שאתה גדול וחזק מאביך. אביך ייסר אותם בשוטים, בשבטים, במקלות. אתה תייסר אותם בעקרבים, בקוצים חדים המכאיבים כעקרבים (שופ' ח ז). משל להורות כי יהיה רחבעם קשה ותקיף יותר מאביו. הם חשבו כי בתשובה זו יפיל אימה על זקני העם והם ייכנעו לו. תשובה זו מצאה חן בעיני רחבעם, הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ב הלכה ו) כותב שהמלך מצווה לא לנהוג בגסות לב בישראל שנאמר: "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דב' יז כ).

מדוע העדיף רחבעם את עצת "הילדים" הרעה מעצת הזקנים הטובה?

"כי היתה סבה מעם ה', למען הקים את דברו אשר דבר ה' ביד אחיה השילני אל רבעם בן נבט" (פס' טו). ה' גרם לרחבעם להשיב כך, כדי שימאס בו העם ויתקיים מה שניבא אחיה לרבעם (יא לא ואילך). כתב אברבנאל: שיש בתשובת רחבעם בעצת הנערים מהשיגעון והשקר לומר שיעלה על אביו בגדולתו.

שלטון לא יכול להתבסס על שימוש בכוח בלבד כדברי הפתגם: "**בחוזו של כידון אפשר להכריע את המתנגדים אך לשבת עליו אי אפשר**".

כל מעשיו הראשונים של רחבעם היו מנוגדים למעשיו הראשונים של אביו "החכם מכל אדם". שלמה ביקש חכמה ולב מבין להבחין בין טוב ורע כדי לשרת את העם (ג ז-ט), ואילו רחבעם לא ביקש לשרת את העם אלא לשעבדו. רחבעם היה חסר ניסיון חיים וחכמה ולא הבין איך לנהוג כדי לקיים את מלכותו, לפיכך מצא את עצת הצעירים טובה ונכונה באיום ובהטלת מורא על העם. לדעתו מורא ואימה ירחיקו כל מחשבת מרד. רחבעם הלך בדרך אבשלום דודו שהעדיף את עצת חושי הארכי על פני עצתו הטובה של אחיתופל (ש"ב יז יד).

מה הייתה תגובת העם לדברי רחבעם?

העם לא נבהל מאיומיו, להפך דבריו הביאו להתפרצות מרד. "וירא כל ישראל כי לא שמע המלך אלהם, וישבו העם את המלך דבר לאמר: מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי, לאהליך ישראל עתה ראה ביתך דוד, וילך ישראל לאהליו" (פס' טז).

"כל ישראל" הכוונה לכל העם חוץ משבט יהודה והנלווים אליו. "מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי" זוהי קריאה למרידה שהייתה שגורה עוד מימי שבע בן בכרי (שמ"ב כ א). "לאהליך ישראל" יישאר כל אחד באוהלו, כלומר: בשבטו ולא יכיר במלכות איש משבט אחר. "ראה ביתך דוד" שים לב לביתך כלומר: לשבטך, כי רק עליו תמלוך.

נתקיימה נבואת אחיה השילוני: "והשבט האחד יהיה לו, למען עבדי דוד ולמען ירושלים... ולא אקח את כל הממלכה מידו... ולבנו אתן שבט אחד, למען היות ניר לדויד עבדי כל הימים לפני בירושלים" (יא לב-לו).

על מי מלך רחבעם?

רחבעם מלך על יהודה, בני בנימין. שמעון. ערי שמעון נמצאו בתוך ערי יהודה. "יתר העם" בפס' כג הכוונה לכוהנים והלויים שעזבו את ערי מגוריהם והתיישבו בירושלים וביהודה (דה"ב יא יד).

דוד מינה את אדרם לשר על המס אחרי מרד שבע בן בכרי (ש"ב כ כד) ובתפקיד זה המשיך גם בימי שלמה (ד ו).

רחבעם לא הבין את נפש העם. בתגובה על קריאת המרד שלח רחבעם אל העם לא את אחד השרים בעלי השפעה החביבים על העם, אלא את אדרם הוא אדנירם שר המסים, האיש השנוא על העם. עליו הייתה משטמת העם על כובד המס (מלבי"ם). אותו שלח לדבר אליהם דברי שלום, כדי לפייסם, ויש הסוברים להודיעם שאינו מפחד מהם וכדי לקיים אזהרתו שייסרם בעקרבים איזו סכלות. ואמנם העם התמרמר עליו ורגם אותו באבנים.

מה עשה רחבעם לאחר מותו של אדרם?

כאשר הבחין רחבעם בהתמרמות הגדולה נגדו, הבין כי סכנה צפויה גם לחייו, הוא מיהר להימלט ירושלימה.

"ויפשעו ישראל בבית דוד עד היום הזה", הכוונה לעשרת השבטים. "עד היום הזה" נכתב לפני גלות ישראל בידי אשור.

מששמע ירבעם על מות שלמה ידע כי עתה הגיעה שעתו. הוא חזר לארץ ומיד עמד בראש המסיתים למרד.

מה היו הסיבות שירבעם הצליח לעורר את העם למרד?

- (א) הוא הבטיח שהוא לא יכביד את עול המסים.
(ב) ירבעם היה אפרתי. היה מקובל עליהם יותר מרחבעם משבט יהודה.
(ג) בקרב העם נתפרסם שאחיה השילוני נתן לירבעם את עשרת קרעי האדרת לאות שימלוך על עשרת השבטים.

ומה הייתה התוצאה?

"ויהי כשמע כל ישראל כי שב ירבעם, וישלחו ויקראו אתו אל העדה וימליכו אתו על כל ישראל, לא היה אחרי בית דוד זולתי שבט יהודה לבדו" (פס' כ).
"אל העדה" כינוי לזקני ישראל מעין סנהדרין. זו הפעם האחרונה שהכתוב מזכיר את זימונה של "העדה".
("זקני העדה" מוזכרים בספר ויקרא ד טו, גם בשופטים כא טז, ביהושע ט יח כתוב "כל העדה"). "כל ישראל" הכוונה עשרת השבטים הנזכרים בנבואת אחיה השילוני (יא לא לה).

כך קם הפירוד הגדול בעם, הממלכה האדירה שדוד ושלמה שקדו לחזקה ולבצרה נקרעה לשתי ממלכות עוינות זו לזו.

והתוצאה מן הפילוג?

שתי הממלכות היו חלשות מחמת הפילוג וממלחמת האחים שביניהן, ושתיהן עתידות היו ליפול בידי עמים גדולים וחזקים אשור ובבל.

מה ראוי ללמוד מפילוג זה?

על חשיבות הכוח הגדול הצפון באחדות העם ועל הסכנה הגדולה הטמונה בפילוגו.
"כי באחדותו יגבר עם ובפירוודו יכשל". עלינו לעשות כל מאמץ כדי להרחיק את סכנת הפילוג מחיינו.

איך הגיב רחבעם על המרד?

הוא ניסה להכניע את המורדים בכוח הזרוע ולשם כך גייס צבא רב.
"ויבא רחבעם ירושלם ויקהל את כל בית יהודה ואת שבט בנימן, מאה ושמנים אלף בחור עשה מלחמה להלחם עם בית ישראל, להשיב את המלוכה לרחבעם בן שלמה" (פס' כא).
מכאן למדנו לראשונה שגם בנימין נשאר נאמן לבית דוד ולירושלים, שישבו בה הרבה מגדולי שבט בנימין (דה"א ח לב ; טו ט), כנראה רק חבל בית אל הנמנית עם ערי בנימין נסתפח לממלכת ישראל.

מי הניא את רחבעם ממעשה נואל זה?

הנביא שמעיה. "ויהי דבר האלקים אל שמעיה איש האלקים לאמר : אמר אל רחבעם בן שלמה מלך יהודה ואל כל בית יהודה ובנימין ויתר העם לאמר: כה אמר ה' לא תעלו ולא תלחמון עם אחיכם בני ישראל שובו איש לביתו, כי מאתי נהיה הדבר הזה, וישמעו את דבר ה' וישבו ללכת כדבר ה'" (פס' כב- כד). בספר דברי הימים שמעיה נקרא הנביא (דה"ב יב ה).

פרק יב (פסוקים כה-סוף)

בקטע זה נלמד שירבעם לא הצדיק את התקוות שתלו בו, מה רבה האכזבה שגרם, וכיצד המפנה לרעה במצב המדיני השפיע לרעה על גורלו של בית המקדש.

מה היו חששותיו של ירבעם?

הוא חשש שלב העם ישוב לרחבעם אם יוסיף לעלות לירושלים לזבוח בבית המקדש, מפני שירושלים ובית המקדש הספיקו להכות שורשים בלב העם ומתוך געגועים לירושלים יכירו שוב במלך מבית דוד ואותו יהרגו.

מה עשה ירבעם כדי למנוע את עליית העם לירושלים?

ירבעם ראה צורך מדיני לבנות בית במות בבית אל ובדן. ביטל את חשיבותה של ירושלים כמרכז דתי. ניתק את ישראל מן המקדש שבירושלים שנתקדש בגילוי השכינה (ח י-יא), ואסר על העליה אליו.

מה למדנו עד עתה על העיר שכם?

שכם נמנית עם ערי המלוכה הקדומות בארץ, בסמוך לה בנה אברהם מזבח בבואו לראשונה לארץ כנען (בר' יב ו-ז), ובעקבותיו בנה גם יעקב מזבח לה' בשכם בשובו מגלותו הראשונה (בר' לג יח-יט). "ויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו מיד בני חמור אבי שכם, במאה קשיטה" (בר' לג יט). שכם הייתה ראשונה לכיבוש בידי בני ישראל ויעקב נתן אותה ליוסף בנו (בר' מח כב), ליד שכם נצטוו ב"י בבואם לארץ לערוך את הברכה והקללה (דב' יא כט-ל ; דב' פרק כז ; יהו' ח ל-לה). בשכם כרת יהושע בערוב ימיו את הברית בין בני ישראל לבין ה' (יהו' פרק כד). בשכם תובע יהושע מישראל שיסירו את אלוהי הנכר אשר נלקחו כשלל, כפי שעשה יעקב בשכם (בר' לה ב-ד ; יהו' כד כג). שכם נפלה לנחלה לבני אפרים והם נתנוה לבני לוי (יהו' כא כא = דה"א ו נא-נב). שכם הייתה לעיר מקלט (יהו' כ ז ; הו' ו ט). שכם הקדומה נהרסה בידי אבימלך (שופ' ט מה מט).

היכן קבע ירבעם את בירת ממלכתו?

מעשהו הראשון של ירבעם כמלכה של ישראל המפולגת היה לבצר את שכם ולעשותה בירת ממלכתו. "ויבן ירבעם את שכם בהר אפרים וישב בה" (פס' כה). שכם נמצאת בעמק לכן קשה הייתה ההגנה עליה "ויצא משם ויבן את פנואל". ירבעם ביצר את פנואל הנמצאת בעבר הירדן מצפון לנחל יבוק (בר' לב כג-כה) ועשאה לעיר בירה. יעקב הוא שקרא לעיר פנואל על שם המאורע שארע לו: "כי ראיתי אלקים פנים אל פנים ותנצל נפשי" (בר' לב לא). ושם גם שינה המלאך את שמו של יעקב לישראל (בר' לב כח-כט). לימים עזב ירבעם גם את פנואל וקבע את בירתו בתרצה (יד יז) המפורסמת ביפויה, בהדר הטבע אשר סביבותיה, עד שהייתה למשל: "יפה את רעיתי כתרצה" (שה"ש ו ד). תרצה היא עיר המוזכרת פעמים רבות במקרא. לראשונה מוזכרת תרצה כעיר מלוכה כנענית ביהושע יב כד. כנראה נפלה לנחלה לתרצה מבנות צלפחד. הייתה בירת ישראל בימי ירבעם עד שבא עמרי וקבע את בירתו בשומרון (טז כג-כד). הסיבות לחילופי הבירה אינן ידועות לנו, ייתכן שהיו קשורות בפשיטתו של שישק על יהודה ועל ישראל כאחת בשנה החמישית למלכות ירבעם ורחבעם שפגעה במיוחד בישראל.

ירבעם החליט להעמיק את הפירוד בעם. כיצד?

ירבעם יזם משיקולים מדיניים מהפכה דתית מתוך החשש שהמשך זיקתם של שבטי ישראל למקדש בירושלים עשוי להחזירם למלכי בית דוד. במקום בית מקדש אחד בירושלים הקים ירבעם שני בתי במות בבית אל ובדן בגבול הצפוני והדרומי של ממלכתו, בערים שהייתה להם מסורת מתקופה קדומה. לבית אל הייתה קדושה מתקופה קדומה (בר' כח יז; לה ז). דן ידועה מהמקדש שבנה בה מיכה (שופ' פרק יז). שם עמד פסל מיכה "כל ימי היות בית האלקים בשילה" (שופ' יח לא), ושימשו לפניו שם בני בניו של יהונתן בן גרשם בן מנשה (יח ל). חז"ל דרשו: ירבעם הושיב על הדרכים ההולכות לירושלים פרוזדאות (משמרות חיילים), כדי שלא יעלו ישראל לרגל (ב"ב קכא ע"ב).

מה היה החטא הגדול שבו החטיא ירבעם את ישראל?

א) הוא השיב את העם לחטא שחטא במדבר חטא העגל. הוא הנהיג את פולחן שני עגלי הזהב. העמיד בבתי הבמות בדן ובבית אל פסלי עגלים עשויים זהב כסמל לאלקי ישראל. פולחן העגל מעורה בזיכרונות הקדומים של מעשה העגל שנעשה במדבר בידי אהרן, קריאתו של ירבעם אל העם: "הנה אלקיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (פס' כח), מכוונת לאותה קריאה קדומה שקראו במעשה העגל שבמדבר (שמ' לב, ד). אולם בעוד שהעגל במדבר סימל את האל הנעלם, ירבעם קבע את עגלי הזהב כעבודה זרה ממש. אפשר שיש רמז לסמיכות

זו גם בשמותיהם של בני ירבעם נדב ואביה, המזכירים את שמות בני אהרן נדב ואביהוא שמתו בשעה שהקטירו אש זרה לה'.
 (ב) ירבעם החליט שהמלך עצמו צריך לשמש ככהונה גדולה "ויעל על המזבח" הוא עצמו עלה לשרת בקודש (פס' לב-לג), כמנהג מלכי אומות העולם שהיו נוהגים לשמש בכתרי כהונה ומלוכה כאחד, גם הקטרת הקטורת עשה הוא בעצם ידיו. רק בבית אל עלה ירבעם בעצמו על המזבח ולא בדן, כי בית-אל נחשבת ל"מקדש מלך" (עמ' ז יג). הוא הקים כהונה חדשה. סילק את הכוהנים והלויים שהיו קשורים במקדש שבירושלים בימי דוד ושלמה. מינה לשרת בקודש כוהנים שלא היו משבט לוי, אלא מכל חלקי העם בלי שים לב לשבטם. רלב"ג כתב שרצה למשוך בזה גם את לב העם, כי הוא פטר אותם מהמעשרות ושאר מתנות כהונה שהיו נותנים לשבט לוי. הוא גם לקח מהלויים את עריהם. רבים מהכוהנים סירבו לעבוד בבתי הבמות (יח' מד טו). ורבים מהלויים ששירתו בתקופת דוד ושלמה נשארו נאמנים לבית דוד וסירבו לתת ידם לתיקוני ירבעם (דה"ב יא יד ; יג ט-י).

ג) ירבעם שינה גם את מועדי החגים. "בדה מלבו" חג חדש. חג הסוכות שחל בחודש השביעי חודש תשרי ובו עלו לרגל לירושלים הועבר לחודש השמיני הוא חשוון.

תיקוני ירבעם

- א) איסור עלייה לירושלים.
- ב) עשיית שני עגלים אחד בבית אל ואחד בדן.
- ג) בניין בית במות בבית אל ובמקומות אחרים בארץ.
- ד) מינוי כוהנים מקצות העם.
- ה) דחיית חג הסוכות לחודש השמיני. חז"ל דרשו שבדה מלבו גם שבתות וימים טובים נוספים.
- ו) קביעת חג חנוכת בית הבמות בבית אל כשהוא עצמו מקריב על המזבח. יכול להיות שסמך חג חנוכת הבית לחג הסוכות, כי רצה להידמות לשלמה.

מה הייתה מטרת השינויים שעשה?

להעמיק ולהרחיב את הפירוד בעם עד שיהודה וישראל יהיו שני עמים זרים זה לזה.

ירבעם הצליח במזימתו. הפירוד בעם גבר במידה כזו שלעולם לא שבו עוד שני העמים להתאחד. תקוות אחיה השילוני שהמלך החדש ייתקן את שגיאות שלמה לא קמה, להפך ירבעם חטא והחטיא את העם. העבודה הזרה התמידה בממלכת ישראל מאז עד לחורבן הממלכה.

ניבים

קטני עבה ממתני אבי (פס' י).

פירושו : הזרת שלי עבה ממותני אבי.

בהשאלה : אני חזק לאין ערוך מאבי.

אבי יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים (פס' יא).

בהשאלה : אני אקשה אליכם הרבה יותר.